

дноразово ставали предметом уваги вітчизняних етнологів, краєзнавців та фольклористів. Практичне дослідження їхньої історії розпочалося ще в ХІХ ст. Зокрема, вивченням традиційної культури населення займалися історики та етнологи О. Шафонський, Я. Маркович, Б. Грінченко, П. Чубинський, О. Афанасьєв-Чужбинський, Є. Гребінка, А. Стороженко, М. Закревський, Л. Боровиковський, М. Гоголь, та багато інших. Варто зазначити, що краєзнавча діяльність П. Куліша відкрила шлях іншим дослідникам, до яких належать М. Маркевич, П. Литвинова-Бартош, О. Потебня, М. Сумцов та ін. У ХХ та ХХІ ст. цю тему досліджували В. Борисенко, І. Ігнатенко, О. Кісь. Проте, праці, яка б узагальнила вивчення дозвілля молоді як феномену традиційної культури населення містечок Чернігово-Сіверщини, зокрема Батурищини, донині не існує.

Дана робота базується на вивченні польового матеріалу, зібраного автором у старожилів Батурина та навколишніх сіл – Обмачів, Осіч, Пальчики, Матіївка, Красне та Митченки. Опрацьований матеріал дає можливість дослідження теми вечорниць на Батурищині.

Як зазначає О. Воропай, «після Миколая в селах України вже кожного вечора збирались вечорниці» [5, с. 32]. Проте, в деяких місцевостях вони розпочинались 14 вересня на Семена [6, с. 258], в інших – на другу Пречисту (21 вересня за н. ст.), ще в інших – на Покрову (14 жовтня за н. ст.) чи на Кузьми й Дем'яна (14 листопада за н. ст.) [7, с. 15].

Довгими осінніми та зимовими вечорами дівчата сходилися в одну хату, де, співаючи, пряли; туди приходили і парубки. Такі гуляння називалися вечорницями [8, с. 27]. У кожній дівчини було сподівання на те, що вечорничний обранець згодом стане її нареченим; вона гордилась тим, що має парубка [3, с. 116]. В Україні хлопці найчастіше одружувалися після служби у війську. Якщо з якоїсь причини парубок не йшов до війська, то до досягнення 21 року він, як правило, не одружувався, а в Російській імперії навіть законодавством заборонялося церкві вінчати неповнолітніх хлопців віком до 20 років [9, с. 205].

Молодь по-різному ставилась до проведення дозвілля і дотримання норм етики та моралі. Якщо для дівчини незайманість до шлюбу була безумовним принципом, то на хлопців таке правило не поширювалось [3, с. 117]. На вечорницях, незважаючи на залицання хлопців, дівчата намагалися гуляти чесно, пам'ятаючи настанови матері, яка нагадувала, що «на козаку нема знаку». Були такі дівчата, які вже вийшли із свого віку, а ще ходили на вечорниці. В такому випадку мати радила: «Виходь, доню; сякий-такий Пантелій, аби душі веселій»; могла з гнівом кричати: «Виходь заміж, коли хоч хтось сватає, бо досидишся до сивої коси, до чорного зуба» [27, с. 1], адже до старої діви часто ставилися упереджено [3, с. 123]. А коли вже знаходився гарний парубок і дівчина відповідала взаємністю, то їй мати давала таку настанову: «З Богом,

УДК 94(477.51):379,8«19»

*М.О. Герасько*

## ТРАДИЦІЙНЕ ДОЗВІЛЛЯ МОЛОДІ БАТУРИЩИНИ У ХХ СТ.

*Стаття присвячена дослідженню форм громадського дозвілля молоді на Батурищині у ХХ ст. Дана праця базується на вивченні польового матеріалу, зібраного автором у старожилів Батурина та навколишніх сіл – Обмачів, Осіч, Пальчики, Матіївка, Красне та Митченки. З метою передачі колориту говірки без порушень «правил» місцевого діалекту, автор подає у тексті спогади старожилів із збереженням усіх фонетичних та стилістичних особливостей.*

**Ключові слова:** Батурищина, дозвілля, вечорниці, досвітки, вулиця, колодка, молодіжні розваги, забави.

Народна система педагогіки та культурних цінностей українців виробила певні правила поведінки, філософське ставлення до активної енергії молодого покоління і мала власні етнічні засоби для впорядкування емоцій та надзвичайної енергії. Це була не система приборкування пристрастей, а продуманий до дрібниць спосіб розумного витрачання енергії [1, с. 50]. Традиція проведення молодіжного дозвілля в Україні, що була основним соціальним інститутом тимчасового чи фіктивного споріднення [2, с. 51], сягає своїм корінням у сиву давнину. В населення містечок та сіл ці звичаї переходили із покоління в покоління, тому залишались майже незмінними аж до середини ХХ ст.

Українські форми громадського дозвілля молоді нео-



*Вечорниці на Поліссі. 20-ті роки ХХ ст.*

Парасю, поки люди знаходяться» [27, с. 1]. Часто виникала така ситуація, коли дівчина подобалась хлопцю, а він їй ні. Жартома на неї казали: «А наша Галя балувана...». В свою чергу, мати парубка при зустрічі з матір'ю дівки, дорікаючи, казала: «Я за свого Хому кого хочеш візьму, а ти свою Іринку ще поповодиш по ринку».

У 40-х рр. ХХ ст. заміжжя було навіть необхідністю, бо причиною того були податки, якими держава обкладала неодружену молодь. Такий податок звався «за бездітність». М. Гуржій, 1925 р. н., уродженка х. Бондарів, згадує, як у 20 років її викликали до Батуринського районного суду за таке «порушення». Підсудна змушена була пообіцяти вийти заміж «і за дурного, і за кривого, аби лишень отак не срамили» [22, с. 6].

Варто зазначити, що вся тогочасна молодь умовно поділялась на парубочі та дівочі громади. Основним інститутом гендерної соціалізації дівчат (поряд із сім'єю) було саме це дівоче угруповання, що гуртувалось завдяки побутуванню на значній частині України інституту вечорниць/досвіток (восени-взимку) та вулиці/колодки (навесні-влітку) [3, с. 109]. Як і у всіх регіонах України, дівчата Батуринщини створювали свої громади, яких в одному селі, зазвичай, було декілька. До одних громад входили дівчата молодшого віку (12–14 років), які називалися «піддівки», а дівчата старші (16–18 років), що звалися «на виданні», входили до іншої громади. Якщо в силу обставин доводилося дівчатам різних вікових груп перебувати в одній хаті, то менші не мали права брати участі у вечорницях. В цей час вони, зазвичай, із печі разом із молодшими за віком дітьми спостерігали за розвагами старших.

За переказами уродженки х. Осіч О. Скалюн, 1924 р. н., дізнаємося, що в їхній громаді на вечорниці молодь починала ходити років з 15-ти [10, с. 1]. Постійного місця

їх проведення не було, бо збиралися переважно у хатах, де проживала молодь одного віку, по чергово змінюючи місце зібрання. Також користувалися популярністю домівки самотніх жінок, яких називали «вечорничні матері» [11, с. 1], проте це було не основне та не єдине місце для розваг молоді, на противагу іншим регіонам України.

За надану хату для гуляння господарі отримували плату, яку називали басаринки. Чітко встановленої платні не було, «що в кого було, те й зносили» – переважно продукти харчування – хліб, картоплю, борошно та ін. [10, с. 1]. На Різдво та Паску плата за хату збільшувалась, бо приносили ще й паляниці та ковбасу [11, с. 1].

Н. Завадко, жителька с. Обмачів, згадує, що «гуляли у хаті. Наймали хату, платили – тоді платили картошкою і зерном. А на Різдво – буханку хліба, булку. І так цілу зиму гуляли. Празник гуляли: суботу і неділю. А в буденний день уже ж не ходили – в буденний день дома сиділи, вишивали чи плели, хто що придумав. А як празники були, так там собиралися гуртом, складалися гуртом і тоже гуляли» [12, с. 688]. Платили також і грішми, які на той час дуже цінувалися. Найвища плата за так звану оренду приміщення становила 5 рублів [13, с. 1].

Якщо для хлопців вечорниці були просто нагодою порозважатись, відпочити та пожартувати, то дівчата до цього зібрання відносились більш серйозно. На вечорницях вони не тільки обмінювалися знаннями та досвідом у вишиванні, прядінні, тканні, а ще й мали примножувати своє придане. Це було однією з причин, що дівчата першими сходилися на вечорниці [13, с. 1]. В буденні дні, поряд з плетінням та вишиванням, вони, принісши з собою прядки і мички, прями вовну, а також в'язали у вінки цибулю [14, 1], лушили кукурудзу, квасолю та ін. А от хлопці заважали дівчачій роботі; то жартували, то всіляко відволікали їх, намагаючись якось накапостити – смикали за мички [11, с. 1], інколи навіть підпалювали їх [13, с. 1]. Проте, були й такі парубки, що використовували вечорничний час з користю. В. Винник, 1939 р. н., уродженець х. Осіч, згадує, як він у 50-х роках ХХ ст., йдучи на вечорниці, брав із собою знаряддя та матеріали для плетіння кошиків: «Веру оцю верстать, рогіз оцей і йду до дівчат. Вони там собираються і я до їх притулюся» [15, с. 1]. До речі, дід Володимир і донині не забув свого ремесла і передав його синові та онукам. На сьогодні осіцькі кошики – ексклюзивні, бо їх виробництвом в Україні займається лише ця родина Винників.



*НКЗ «Гетьманська столиця». Відтворені батуринські вечорниці. Фото 2017 р.*

Загалом, вечорниці проходили цивілізовано і мали переважно розважальний характер. Дівчата не знамали жодного насилля, яке було притаманне іншим регіонам України [3, с. 112–116]. В святкові та вихідні дні на вечорницях не працювали, а лише влаштовували гуляння. Чекаючи на хлопців, дівчата веселилися та лузали заздалегідь підсмажене соняшникове і гарбузове насіння. Разом молоді люди грали в карти [13, с. 1] та «притвори» (жартуючи, притворюлися). Хлопці бавилися в «Ляща» (суть цієї гри полягала в тому, що один учасник заплющував очі й клав руку за спину, його стукали по руці, а він мав здогадатись, хто це зробив) [11, с. 1]. А ось на х. Осіч ця забава трохи відрізнялася і називалася «У вовса». Г. Левусь, 1938 р. н., розповіла, що за правилами гри, комусь треба було лягти або нахилитись, заклавши руки за спину. В цей час інший учасник стукав по руці, і треба здогадатись, хто то був [13, с. 1].

Кожна молодіжна громада мала свій фонд, до якого вносились різні речі, іноді ті, які вважались рідкісними (дорогими), наприклад, металеві шпильки [16, с. 1]. Часто організовували ігри винятково для хлопців. Дівчину, яка подобалась юнакові, саджали на якесь підвищення, а парубок, попередньо здавши до фонду певний предмет, повинен був, діставшись до дівчини, поцілувати її. Якщо ж він не виконував умов конкурсу, то річ із фонду йому не повертали. Також «грали у «куцу бабу»: зав'язували очі і ловили гав. Поймав – хто ти така, угадує. Пойме дівчину хлопець і з зав'язаними очима» [12, с. 688]. Інша забава звалася «Сорока-ворона» і була на кшталт сучасної гри «в резинку» чи трохи призабутих «класиків». Навхрест клали вила [12, с. 688], палиці або рогачі і стрибали по колу так, щоб не наскочити на них. Граючи, примовляли: «Сорока-ворона по болоту ходила і хвист замочила. А за нею деркач: «Ти, сороко, не плач. Ти сорока – джа. Сорока – в жито, сороки – нема», – згадує Н. Сухомлин батуринську версію

гри [16, с. 1]. В сусідньому с. Обмачів текст цієї різдвяної гри дещо відрізнявся: «Сорока, ворона по болоту ходила і хвист замочила. А за нею деркач: – Ти, сороко, не плач, Ти сороко, не журись, ти, сороко, веселись. Ти сороко, джа хвист волоча. Ой горе сороці не в долині, не в толоці. Де кликала дівчина козака, козака». Н. Завадко згадувала: «Витанцьовували оце, бувало, що і по п'ять раз. А, бувало, що це ж вилка на вилку, і спотикалися. А, бувало, стрибали. Ну, різні ігри придумували, аби весело було. Ну, і гармошка грала, і танцювали, і все було. А тепер того нема» [12, с. 688].

Жодне молодіжне зібрання не відбувалось без пісень та танців. Навіть у будні, коли дівчатам необхідно було займатись рукоділлям, парубки спокушали їх до танців. Серед молодіжної громади обов'язково знаходився музикант (або гармоніст, або гітарист), а інші вибивали у бубон та вистукували металеву ложку по скляній пляшці. Зачувши веселу музику, дівчата змушені були кидати всю роботу, і тоді розпочинались танці, як говорять – «до упаду». Танцювали «не до неба, не до землі» та так, що над долівкою, підмазаною глиною, аж курява здіймалася. Популярними на Батуринщині були «Полька», «Краков'як», «Гопак» «Яблечко», танцювали ще й «Месяця» [13, с. 1], а також парний танок, який мав назву «Страданіє» [14, с. 1]. Улюбленими піснями вечорничної молоді були «Пора, мати, жито жати» та «Місяцю не місяцю» [13, с. 1].

На свята та вихідні для кращого настрою дозволялося потроху випити горілки [11, с. 1], а також молодь смакувала своїм найулюбленішим традиційним хмільним напоєм, що мав місцеву назву «штаньок», головним інгредієнтом якого був цукровий буряк. Напій готували за особливим рецептом, який передавався із покоління в покоління – третій буряк поміщали у велику макітру, запікали в печі і охолоджували. З цієї маси чавили сік, додавали мед та дріжджі [11, с. 1]. Відтворити

процес виготовлення напою в сучасних умовах вдалося К. Парфененко – співробітнику НІКЗ «Гетьманська столиця», а головним консультантом та дегустатором виступила її мама Г. Лось, 1929 р. н., уродженка с. Обмачів, яка в молоді роки була учасником процесу приготування та смакування напою. Поласувати штаньком вдалося і учасникам та гостям відтворених співробітниками НІКЗ «Гетьманська столиця» вечорниць.

На свята «і на Різдва, і на Сорок Святих сорок вареників ліпили. Хлопцям вареників з мукою наліплювали, і з чим попало... тоді кому як попадеться, одкусить, – а він з мукою! Або іще з чим-небудь...» [12, с. 688]. Серед інших страв молодь віддавала перевагу батуринському пиву та коржикам батуринським, приготованими за особливими місцевими рецептами [17, с. 365], а також пиріжкам з калиною або капустою, печеним на капустяному чи кленовому листі [18, с. 1].

В кожній молодіжній громаді існували свої неписані правила. Одним з них було те, що хлопцям дозволялось ходити на вечорниці в навколишні села, а от дівчата збирались лише по місцю проживання, переважно «на своєму кутку». Деякі спритні парубки, які мали велосипеди, примудрялися за одні вечорниці об'їхати декілька найближчих сіл і встигали порозважатись в різних компаніях. Вечорниці продовжувались до другої, а інколи й до п'ятої години ранку [14, с. 1], тобто тривали аж «до світа».

Коли починався Великий Піст, вечорниці припинялись – гріх. Влітку вечорниць не було – починаючи від Великодня їх заміняла «вулиця» [5, с. 33] (улиця, гулиця, юлиця) чи просто – «колодка», куди весною та влітку переносились гуляння [14, с. 1]. Поняття «вулиця» означало зібрання молодих людей ввечері весною, літом і на початку осені де-небудь на площі [21, с. 30]. Весняними вечорами на вулиці збиралися дівчата та нежонаті чоловіки і співали веснянок, сповіщаючи про прихід весни. Гуляння продовжувалось ціле літо і називалося просто на вулицю ходять [8, с. 27]. На вулиці співали пісень, «балагурили, а иногда и танцуют до полуночи» [21, с. 30]. Тільки-но вечоріло і добрі люди вже повечеряли, старі, діти та одружені збирались спати, а молодь поспішала на вулицю. Літніми ночами по селу пісні не затихали і дзвінко переливались в різних місцях під занавісом світлого українського неба [21, с. 30]. У святкові дні після обіду дівчата і молоді жінки разом з нежонатими чоловіками збиралися на вулиці і танцювали під музику двох чи одного скрипаля [8, с. 27].

12 липня – Петра і Павла – останній день Петрівського посту і останнє свято перед жнивими [6, с. 245], а вже 3 серпня, зазвичай, буває перший сніг, перше зерно [6, с. 249]. З настанням жнивної пори батуринські, як і всі загальноукраїнські своєрідні «клуби дозвілля» сільської молоді, переставали функціонувати, а з приходом осені їхня діяльність відновлювалась [7, с. 15].

Перехід від вулиці/колодки до вечорниць/досвіток

відбувався не в один і той же час, а по-різному – в залежності від кліматичних умов; якщо осінь тепла та суха, то й до Покрови можна було гуляти на вулиці. Якщо ж осінь холодна та сира – то й на Семена ховалися по хатах. В осінній та зимовий періоди збирались переважно в хатах [14, с. 1]. А ось місцевий старожил О. Дорошенко, 1928 р. н., згадував, що батуринська молодь влаштовувала вечорниці не лише по хатах, а й у старому занедбаному водяному млині [4, с. 1].

Одружені, як правило, на вечорниці приходили дуже рідко, або й зовсім не брали в них участі. Для них своєрідним народним клубом, за відсутності інших культурних закладів на селі, була корчма [19, с. 156–157]. Туди сходилися в години дозвілля чоловіки та жінки і заводили дружні бесіди із знайомими й приятелями, а частіше – з метою людей подивитись і себе показати [20, с. 352].

На периферії – в сільських місцевостях та хуторах – довше, ніж в самому Батурині, зберігалася традиція проведення дозвілля на вечорницях та колодках. М. Авула, 1933 р. н., згадує, що батуринська міська молодь, в той час (початок 50-х рр. ХХ ст.) вже розважалась «по-городському» – відвідувала бібліотеку, «Чайну», клуб, де діяло 5 гуртків художньої самодіяльності, а у вихідні дні відбувалися танці, перегляд фільмів, гра в більярд [26, с. 1].

Досліджуючи та вивчаючи тему дозвілля молоді Батуринщини, можна стверджувати, що воно мало певні відмінності в порівнянні з ідентичними народними зібраннями у інших регіонах України. Завдяки спогадам та переказам старожилів нам вдалося відтворити цілісну картину молодіжних гулянь і віднайти особливості, які вирізняли їх серед інших місцевостей. Вдалося також прослідкувати еволюцію своєрідного переходу від зібрань по хатах до розваг і відпочинку в клубах та інших громадських місцях. Якщо на початку ХХ ст. міські й сільські молодіжні розваги мало чим різнилися, то вже через декілька десятиліть спостерігаються деякі урізноманітнення в житті міської молоді.

## ПОСИЛАННЯ

1. Борисенко В. Сімейна обрядовість українців ХХ – початку ХХІ століття / Валентина Борисенко. – К, 2016. – 256 с.
2. Ігнатенко І. Етнологія для народу. Свята, традиції, звичаї, обряди, прикмети, вірування українців / Ірина Ігнатенко. – Харків, 2016. – 320 с.
3. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / Оксана Кісь. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008. – 272 с.
4. НІКЗ «Гетьманська столиця» (БІМ). – кв. № 53. – Спогади Дорошенка О.Л.
5. Воропай О. Звичаї нашого народу: Етнографічний нарис. – Т. І. / Олекса Воропай. – Мюнхен: Українське видавництво, 1958. – 309 с.
6. Бугай Н.І. Український етикет. – К. 1. / Надія Бугай. – К.: Видавництво «Бібліотека українця», 2002. – 288 с.
7. Борисенко В.К. Українське весілля: Традиції і сучасність / Валентина Борисенко. – К.: ВД «Стилос», 2010. – 136 с.
8. Шафонский А. Топографическое описание Черниговского наместничества / Афанасий Шафонский. – К., 1851. – С. 137.
9. Українське народознавство: Навч. посібник / За ред. С.П. Павлюка, Г.Й. Горинь, Р.Ф. Кирчіва. – Львів: Фенікс. – 1994. – 608 с.
10. НІКЗ «Гетьманська столиця», ф. 14, спр. 267, арк. 1. Спогади Скалюн О.Я.
11. НІКЗ «Гетьманська столиця», ф. 14, спр. 269. Спогади Лось В.С.

12. Народні пісні Чернігівщини (з колекції збирачів фольклору) / упоряд. та вступ. статті Л.О. Єфремової; НАН України, ІМФЕ ім. М.Т. Рильського. – К.: Логос, 2015. – 752 с.

13. НІКЗ «Гетьманська столиця», ф. 14, спр. 270. Спогади Левусь Г.Л.

14. НІКЗ «Гетьманська столиця», ф. 14, спр. 271. Спогади Винник З.М.

15. Спогади Винника В. – зберігаються в приватному архіві автора.

16. НІКЗ «Гетьманська столиця», ф. 14, спр. 268. Спогади Сухомлин Н.П.

17. Батурын: сторінки історії: Збірник документів і матеріалів / Чернігівський державний педагогічний університет ім. Т.Г. Шевченка та ін.; Редколегія: О.Б. Коваленко та ін. – Чернігів: КП «Видавництво «Чернігівські береги», 2009. – 786 с.

18. Спогади Лось Г.В. – зберігаються в приватному архіві автора.

19. Культура і побут населення України: Навч. посібник / Наулко. В.І., Артюх Л.Ф., Горленко В.Ф. – К.: Либідь, 1993. – 288 с.

20. Чубинський П.П. Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край / П.П. Чубинский. – СПб., 1877. – Т. VII – В. 2. Ч. III. – С. 606.

21. Этнографический сборник [издаваемый Императорским Русским Географическим Обществом]. – СПб: в типографии Эдуарда Праца, 1858 – Вып. III. – С. 19–46.

22. Олефіренко Н. Один день в Батурынському суді / Олефіренко Н. // «Слово «Гетьманської столиці». – 2007. – № 4, травень-червень. – С. 6.

23. Ігнатенко І. Жіноче тіло у традиційній культурі українців / Ірина Ігнатенко. – 2-е вид. – К.: Дуліби, 2013. – 224 с.

24. Іванникова Л. Вечорниці. А що після них? / Людмила Іваннікова. – К., 2008. – 72 с.

25. Ігнатенко І. Дошлюбне спілкування української молоді / І. Ігнатенко // Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. / [наук. ред. М. Гримиш] – К.: Дуліби, 2010. – Т. 2: Молодь. Молодість. Молодіжна субкультура. – 2010. – С. 40–55.

26. Спогади Авули М.П. – зберігаються в приватному архіві автора.

27. Спогади Тищенко Є.Г. – зберігаються в приватному архіві автора.

#### **Герасько М.А. Традиционный досуг молодежи Батурынщины в XX в.**

*Статья посвящена исследованию форм общественного досуга молодежи на Батурынщине в XX веке. Данная работа базируется на изучении полевого материала, собранного автором у старожилов Батурина и окрестных сел – Обмачив, Осич, Пальчики, Матишвка, Красное и Митченки. В тексте автор приводит воспоминания старожилов с сохранением всех фонетических и стилистических особенностей, с целью передачи колорита местного говора, без нарушений «правил» местного диалекта.*

**Ключевые слова:** Батурынщина, досуг, вечерницы, гулянки, улица, завалинка, молодежные развлечения, забавы.

#### **Herasko M.O. Traditional entertainment of youth of Baturyn region in the XX century**

*The article is devoted to the research of forms of social entertainment for the youth of Baturyn region in the XX century. This work is based on the study of the expeditionary material collected by the author from the old-timers of Baturyn and the surrounding villages – Obmachiv, Osich, Palchyky, Matiivka, Krasne and Mytchenky. In the text the author brings memories of old-timers with the preservation of all phonetic and stylistic features to convey the flavor of the local dialect, without violations of the “rules” of the local dialect.*

**Key words:** Baturyn region, entertainment, party, partying, youth sitting on the pad, youth entertainment, entertainment.

07.04.2017 p.

j